

- Kalcsó Gyula 2008. A hasonlatlan instrumentalis-comitativusi ragok a korai középmagyar nyomtatott írásbeliség korpuszában. In Zimányi Árpád (szerk.): *Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei, Sectio Linguistica Hungarica – Tanulmányok a magyar nyelvről*. EKF Líceum Kiadó, Eger.
- Korompay Klára 1992. A névszóragozás. In Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 355–410.
- Molnár József 1963. *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Romaine, Suzanne 1982. *Socio-historical Linguistics. Its Status and Methodology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sárosi Zsófia 1991. A névszótövek. In Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I/1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 160–87.
- 1992. A névszótövek. In Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 239–67.
- Szathmári István 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged.

Kiss Jenő

Készülőben az új magyar nyelvjárási atlasz Gondolatok, észrevételek*

1. 2008. szeptember 25-én volt az Ungarndeutscher Sprachatlas (UDSA; magyarul: Magyarországi Német Nyelvatlasz: MNNY) első kötetének az ünnepélyes bemutatója az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. A népes hallgatóság nagy érdeklődéssel hallgatta a beszámolókat és méltatásokat, s mindenki számára nyilvánvalóvá válhatott, amit az atlaszkészítők jól tudnak: az atlaszkészítés nagyszabású tudományos vállalkozás, amely igen sok és többféle fáradságos munkával jár. Ha tehát az eredmény megszületik, akkor nem túlzás azt állítani a bemutatás napjáról, hogy az bizony „nagy nap” – már

---

* Az MTA–ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoport „Új magyar nyelvjárási atlasz” kutatási programjának a keretében készült tanulmány

tudniillik a dialektológia szempontjából –, ahogy tette ezt ott Dieter Stellmacher, a jeles németországi dialektológus („ein großer Tag” – mondotta ő). Az atlaszkészítők annak is tudatában vannak, hogy a gyakorta bizony nehézségekkel járó sok gyűjtést követő és kellően előkészített, megtervezett kartográfiai munkálatok után megszülető nyelvatlasz nem végeredmény. Hanem a továbblépés feltétele, a tudományos feldolgozás, elemzés forrása, aranybányája. A nyelvatlaszok csak akkor segítik érdemben a tudomány előrehaladását, a tudományos ismeretek bővülését, ha értő feldolgozókra találnak. Nem maradhat említetlenül az a tény sem, hogy egy nyelvatlasz elkészítése nemcsak idő- és munkaigényes vállalkozás, hanem pénzigényes is. A sok kutatóponton folyó gyűjtésekhez ugyanis több ezer kilométert kell utazni, s mivel egy nap alatt a sok kérdést tartalmazó kérdőfüzet kellő számú adatközlőtől nem kérdezhető ki, meg is kell szállniuk a gyűjtőknek, s persze nem maradhatnak étel és ital nélkül sem. Mindehhez anyagiak is szükségeltetnek. Miként a kartográfiai munkálatok előkészítéséhez, a számítógépes adatbevitelhez és a térképes megjelenítéshez is. A szóban forgó nyelvatlasz egyik szerkesztője, Manherz Károly így összegezte egy mondatban e vonatkozású tapasztalatait: „Munka sok volt, a pénz valahogy meglett!” Amikor ez a mondat elhangzott, magam arra gondoltam, hogy a jelenleg az adatgyűjtés szakaszában lévő Új Magyar Nyelvjárási Atlasz (UMNyA.) is sok munkával jár, s munkatársaimmal együtt reménykedem abban, hogy „a pénz is meglesz valahogy”. Remélem tehát, hogy a kutatócsoporti támogatás nem szakad meg, s a majdan elkészülő atlasz anyagának a feldolgozásához, s a kutatási eredményeknek a tudomány vérkeringésébe juttatásához is biztosítódnak majd a feltételek.

2. Új nyelvjárási atlaszunk munkálatai jelenleg az anyaggyűjtés szakaszában járnak. Az eddigi munkálatok (a határon túliak és a magyarországiak egyaránt) máris számos tanulsággal jártak. Ezekkel kapcsolatos néhány gondolatot kívánok megfogalmazni.

Az új nyelvjárási atlasz követéses vizsgálattal készül. Ez azt jelenti, hogy A magyar nyelvjárások atlaszát (szakmai köznyelven a „nagyatlasz”-t) követi, hiszen a nagyatlasz kiválasztott kutatópontjain és a nagyatlasz kiválasztott kérdéseivel dolgozik. Nem megyünk el tehát minden nagyatlaszos kutatópontra, s nem kérdezzük ki a nagyatlasz minden kérdését. Azonban a határon túl mindegyik nagyatlaszos kutatópont nekünk is kutatópontunk marad, sőt Erdélyben növeljük a kutatópontok számát (fölvesszük a Romániai magyar nyelvjárások atlaszában több kutatópontját is, így a követéses vizsgálat elvéről és lehetőségéről ezen esetekben sem mondunk le). Az állapotfölmérés magától értődő célkitűzés minden szinkrón vizsgálatban. A mi esetünkben külön hangsúlyt kap a változásvizsgálat, annak megállapítása, hogy mi változott az elmúlt fél évszázadban. A nagyatlasz adatait 1949 és 1964 között gyűjtötték (1960 és 1964 között már csak ellenőrző gyűjtések folytak), mi 2007-ben kezdtük a gyűjtőmunkát, s négy év alatt tervezzük lezárni. A két nyelvjárási korpusz egybevetése számos érdemi következtetést ígér. Mivel pedig szándékunk nemcsak a nyelvi változá-

soknak, hanem annak nyomon követése is, hogy a szókészleti változások miként vallanak a kultúra változásáról, jelesen a hagyományos paraszti gazdálkodással összefüggő ismeretek visszaszorulásáról, azokat a nagyatlaszos kérdéseket építettük be kérdőívünkbe, amelyek a rájuk adandó válaszok alapján ennek megállapítását lehetővé teszik. Kimaradnak tehát hang- és alaktani kérdések, ezért kihagytuk egyebek mellett a következő szóalakokra vonatkozó kérdéseket: *adom, adja, adjátok, bogár, bogarat, bogarak, fenyő, fenyőt, három, háromszor, hozzám, hozzánk, iszom, ivott, inna, kés, késsel, könnyebb, madár, madarat, madarunk, minket, mondanak, mondja, öregebb, ökör, ökröt, ökrünk, ökrötök, tanítja, tanítsa, tücsök, tücskök*. Sokat vitáztunk a kutatócsoportban arról, miről mondjunk le. Legszívesebben ugyanis mindent kikérdeztünk volna. Hiszen szívrünk szerint is egyetértünk Bokor Józseffel abban, hogy a lexikai kérdéseket legjobb lett volna csorbíthatatlanul hagynunk (2007: 49). A nehéz döntést azért kellett meghoznunk, mert nem áll rendelkezésünkre annyi anyagi forrás, amennyi a jóval hosszabb kérdőívvel való gyűjtéshez elegendő lett volna. Fölvetődött, hogy csökkentjük a kutatópontok számát, s annak árán növeljük a kérdéseket: elvetettük ezt is, mert úgy véljük, hogy a kutatópont-sűrűség nem eshet olyan szint alá, amely esetleg a megbízható nyelvföldrajzi következtetések levonását veszélyeztethetné. Minthogy pedig szándékunk az is, hogy – a nagyatlasz kérdéseihez képest újabb – bizonyos a nyelvjárási beszélők nyelvi tudatára, attitűdjére, köszönésformáira és grammatikalitási véleményére vonatkozó kérdéseket is fölteszünk, csínján kellett bánnunk a kérdésekkel mennyiségi tekintetben is. Ismervén azt az általános nyelvatlaszos tapasztalatot, hogy a nyelvföldrajzi vizsgálatok esetében a vizsgálandó szempontok, illetőleg kérdések bővítése a gyakorlatban csak korlátozott mértékben lehetséges (l. Elmentaler 2006: 19–20).

Való igaz, a „gyűjtés az atlaszmunka legkritikusabb része” (Bokor 2007: 51). Ezért eleve szóba sem jöhetett a mi esetünkben dialektológiai ismeretek nélküli gyűjtők alkalmazása. A szóban forgó ismeretek nélküli legjobb kérdezőbiztos sem lett volna elfogadható szakmai szempontból számunkra.

A nagyatlasz a nyelvjárási alaprétet célozta meg akkor, amikor a nyelvjárás volt még a legtöbb faluban a nyelvjárási beszélők kizárólagosan birtokolt anyanyelvi nyelvváltozata, s amikor még élt a hagyományos paraszti gazdálkodás (l. erre Deme 1998: 330). Mi úgy megyünk gyűjteni, hogy tudjuk, a nyelvjárás legfőljebb szabályt erősítő kivételként kizárólagosan beszélt nyelvváltozat, hogy a nyelvjárási beszélők elsöprő többsége kettősnyelvű, s főként idegenekkel beszélve átváltanak a köznyelvre, de legalábbis a regionális köznyelvi beszédmódra („Maga a *valóság változott* akkorát, hogy mást vizsgálunk ma, mint tegnap”; Deme 1998: 331). Deme László 1963-ban megjelent tanulmányában olvashatunk a nyelvjárási gyűjtés alapvető nehézségéről, arról, hogy „saját nyelvjárási úzusuk [ti. az adatközlők spontán nyelvhasználati elemeinek;...] általunk való előcsalogatása nem is könnyű feladat” (70), egyebek mellett azért, mert „Ma a köznyelvies beszéd idegenek előtt egyre többekben reflex [...] Igen, itt állunk ma” (71).

Tessék végiggondolni: mi hol állunk 2008-ban, majd fél évszázad múltán? Tudjuk azt is, hogy nincs már hagyományos paraszti gazdálkodás, ennek következtében pedig számolunk azzal, hogy bizonyos kérdésekre vagy bizonytalan választ kapunk az idősebbektől is, ha egyáltalán kapunk érdemi választ (a fiatalokról nem is beszélve; természetesen volna értelme elvégezni a nagyatlasz maradéktalan követéses vizsgálatát, ehhez azonban jóval több anyagi támogatásra lett volna szükség). Éppen ezért nem látjuk célravezetőnek kikérdezni például a rokka vagy a szekér részeinek elnevezéseit, mert mind előismereteink, mind a próbagyűjtések tapasztalatai arról győzték meg bennünket, hogy a legtöbb kutatóponton nem kapnánk pozitív válaszokat. Ilyen tapasztalatai a nagyatlasz gyűjtőinek is voltak, de jóval kevesebb, mint nekünk. Imre Samu írta 1962-ben: „nem egy kutatóponton az *ösztoke* nevét már csak bizonyos fejtörés után kaptuk meg; a régi faekék *farsróf*-jáét már gyakran így sem, pedig nem egy adatközlőnk magára a tárgyra még emlékezett, ilyen típusú ekékkel dolgozott is. Ugyanez a helyzet bizonyos területeken a *csép*-pel” (325). Már az új atlasz munkálatai előkészítésének részeként Csikány Andrea több szlovákiai kutatóponton elvégezte az újragyűjtést, s tapasztalatairól beszámolva megjegyezte, hogy „Más lehetett akkor [ti. a nagyatlasz gyűjtésének az idején], amikor az adatközlőknek nem csak a képekről kellett felismerni az egyes reáliákat, hiszen ott volt körülöttük, az volt a munkaeszközük, hiszen akkor nem kellett ezeket a tárgyakat a pajtából porosan, összetörve mint a szülők hagyatékát előhúzni” (2006: 116). Igen, napjainkban a mi feladatunk egyre inkább az, hogy számos esetben megkíséreljük az adatközlők tudatának mélyéről felhozni az egykor nap mint nap használt szavakat. Ezért ha minden tudományunk csődöt mond, kimondjuk azt a szót vagy szóalakat, amelyet fél évszázaddal ezelőtt a nagyatlasz gyűjtői azon a kutatóponton följegyeztek, így próbálván aktiválni, segíteni adatközlőink mentális lexikonát.

Az új nyelvjárási atlasz tervezete előkészítésének részeként 2006 nyarán újrakérdeztem a nagyatlasz kérdéseit szülőfalumban (csak az I. kérdőfüzettel dolgoztak a gyűjtők). Az egyik eredmény az volt, hogy nemzedékenként szignifikáns különbségek mutatkoztak a szavak ismeretében. A 70 év fölöttiek 6, az 50 és 70 közöttiek 21, a 30 és 50 közöttiek 67 szót, szóalakat, szójelentést nem használtak már (2007: 467).

Bizony a nagyatlasz gyűjtői adatközlőinek az unokái a mi nyugdíjas adatközlőink. Ezzel kapcsolatban hadd jelezsem: amikor szülőfalumban, Mihályiban folyt a gyűjtés, még csak általános iskolás voltam (1956-ban). Nem is emlékszem semmire a gyűjtéssel kapcsolatban, csak a felnőttek visszaemlékezéseiből tudom, hol folyt a gyűjtés, milyenek látták az emberek a gyűjtőt, Végh Józsefet, miket kérdezett, hogyan reagált adatközlői válaszáira. Az első ellenőrző gyűjtés idején (1960-ban) gimnazistaként Sopronban tartózkodtam, a harmadik gyűjtés idején (1964-ben) viszont már egyetemista voltam, s mivel nem voltam

otthon, nem találkozhattam Deme Lászlóval és Balogh Lajossal ott és akkor (az egyetemen és az Eötvös-kollégiumban azonban szerencsémre igen).

Az új atlasz követéses vizsgálat, s ebből következőleg nekünk a hangsúlyt a hagyományos paraszti gazdálkodással összefüggő szavak gyűjtésére kell helyeznünk. Más szavakkal mi a ma már nyugdíjas korban lévő jó adatközlőket keressük elsősorban, illetőleg a településenkénti 10 adatközlőből hatot ebből a korosztályból választunk. Eddigi gyűjtési tapasztalataink szerint már vannak olyan kutatópontok, ahol a demográfiai zsugorodás és a falvakból történő elvándorlás miatt nehéz olyan fiatalokat találnunk, akik alkalmasak a megbízható adatközlő szerepének betöltésére. Azt is figyelembe kellett vennünk a kutatópontok kiválasztásakor, hogy több nagyatlaszos kutatópont lakossága oly mértékben kicserélődött az őslakosság elfogyása, elköltözése következtében és a máshonnan (más nyelvjárási háttérrel) betelepülteknek köszönhetően, hogy a fél évszázaddal ezelőtti nyelvjárás folytonossága megszakadt, ily módon pedig követéses vizsgálatra nincs lehetőség.

A nyelvjárási anyaggyűjtés többrendbeli nehézséggel és felfedezésekkel, tanulságokkal bőven járó, izgalmas kihívás. Még akkor is, ha otthon gyűjt a gyűjtő (az anyanyelvjárási gyűjtéssel összefüggő gondokra l. Lőrincze 1993: 175–6). A nagyatlasz munkatársai sajnos viszonylag keveset írtak le szubjektív gyűjtési tapasztalataikból, emlékeikből (vö. például Benkő 1994/2003: 325; Deme 1964: 69–72; Lőrincze 1993: 162–4). Pedig ezek a visszaemlékezések kitűnő kor- és nem ritkán kórrajzok is, melyekből kiderül, hogy gyakran milyen emberpróbáló körülmények között végezték gyűjtőmunkájukat a nagyatlasz gyűjtői Magyarországon és a szomszédos országokban is. Történelemismeretünk bővítése céljából is érdemes olvasni ezeket az írásokat.

Az új atlaszos gyűjtés természetesen hangfelvételes gyűjtés. Nemcsak szövegfelvételeket készítünk, föl vesszük a kérdőíves gyűjtés során elhangzó mondatokat is. A mai korszerű adatrögzítési technika biztosítja már az adattárolás modern adathordozókon való rögzítését: adatainkat digitalizálva tároljuk. A nagyatlasz ellenőrző gyűjtéseinek idején (1960–1964) készültek magnetofonfelvételek. Ezekről bizony joggal mondta Deme László 1992-ben: „Borzongva gondolok néha rá: négyszáz kutatópontról készítettünk hangfelvételeket a hatvanas években, a nyelvátlasz-ellenőrzés melléktermékeként; de Mambo magnóval Ozafon szalagra (mindkettő a kor legrosszabb minőségű terméke volt). Tárolásuk teljesen szakszerűtlen, sosem forgatták át őket [...] Az az érzésem: aki egyszer kézbe veszi őket, annak több lesz velük a bánata, mint az öröme” (1998: 332). Nagyon jó érzés leírom: egy 2004-ben elnyert pályázatnak köszönhetően (NKFP 5/056/2004, a hangfelvételekkel kapcsolatos munkálatok vezetője a Nyelvtudományi Intézet részéről Posgay Ildikó volt; honlap: <http://geolingua.elte.hu>) sikerült a 352 nagyatlaszos kutatópontra 1960 és 1964 között az atlaszgyűjtőktől készített hangfelvételeket (szövegfelvételeket, 41 atlaszkérdést s a rájuk adott válaszokat) digitalizáltatnunk, van tehát ok az öröme (vö. MNy. 2006: 142)! To-

vábbi jó hír, hogy megindult a Magyar nyelvjárási hangoskönyv sorozat darabjainak megjelentetése, s egy már futó másik pályázat (OTKA K-73024) lehetővé teszi a nagyatlaszos hangfelvételekkel való intenzív foglalkozást. Minthogy pedig az új atlasz adatainak tárolása eleve a fent említett módon történik már, a magyar nyelvtudomány történetében először kínálkozik lehetőség arra, hogy fél évszázadnyi időt átfogó, nyelvjárási beszélt nyelvi összehasonlító kutatásokat is folytassunk, nagy mennyiségű hangzóanyagon végezve valóságosidő-vizsgálatot is. Ha pedig ehhez hozzávesszük, hogy a Hegedűs-archívum (1942–1962) felvételei (mintegy 1 7000 hangfelvétel) is digitalizálva vannak már a Nyelvtudományi Intézet Kempelen Farkas Laboratóriumában (l. Horváth Viktória 2007, illetőleg <http://fonetika.nytud.hu>), akkor még világosabban látjuk a regionális beszélt magyar nyelv kutatásának új lehetőségeit.

3. Az új nyelvjárási atlasz munkálatainak megindulásáról hírt adó 2008-as akadémiai tájékoztatás (egy az Akadémia honlapján megjelent interjú formájában) fölkelte több újságíró érdeklődését, és a hír ily módon közvetlenül is eljutott az ország több részébe (Népszabadság 2008. június 14. Kultúra 9.; Fejér Megyei Hírlap 2008. július 5. 11). Öröndetes tény, hogy jól érzékelték a szóban forgó újságírók: az egyik kiemelt célunk az volt, hogy az atlaszmunkálatokkal a hagyományos paraszti kultúrát tükröző szavaknak eredjünk nyomába, s a szavak vizsgálatával ennek az egykor volt kultúrának a máig élő nyelvi lenyomatait gyűjtsük össze. Talán nem túlzás föltételeznem, hogy adatközlőink között esetleg lehetnek majd olyanok, akik újságból értesülnek arról, aminek ők is részeseivé válnak.

Irodalom

- Beluszky Pál, Sikos T. Tamás 2007. *Változó falvaink*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- Benkő Loránd 1994/2003. Emlékek első moldvai utamról. In: *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból*. Szerk. Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest, ELTE BTK. III, 324–333.
- Bokor József 2007. Töprengés egy új nagyatlasz lexikai anyagán és gyűjtésmódján. In: Guttman Miklós és Molnár Zoltán szerk., *V. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvi Tanszékének Kiadványai VIII. 48–52.
- Cerruti, Massimo / Regis, Riccardo 2007. Language Change and Areal Linguistics: Notes on Western Piedmont. *Dialectologia et Geolinguistica* 15: 23–43.
- Csikány Andrea 2006. Az ismételt nyelvjárási szógyűjtések mai nehézségeiről. *Magyar Nyelvjárások* 44: 113–116.
- Csikány Andrea 2007. Változások palóc nyelvjárásokban. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 228. sz. 178–184.

- Deme László 1963. Gondolatok nyelvatlasz-ellenőrzés közben. *Nyelvtudományi Értekezések* 40. sz. 66–72.
- Deme László 1998. Vissza- és előretekintés. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán szerk., *III. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. 324–332.
- Elmentaler, Michael 2006. Dialektgeografie im Wandel: Polystratische Sprachgeografie und variationslinguistisch basierte Areallinguistik. *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie* 71: 17–31.
- Elspaß, Stephan / Möller, Robert 2006. Internet-Exploration: Zu den Chancen, die eine Online-Erhebung regional gefärbter Alltagssprache bietet. *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie* 71: 143–158.
- Herrgen, Joachim 2006. Die Dynamik der modernen Regionalsprachen. *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie* 71: 119–142.
- Imre Samu 1962. Néhány megfigyelés nyelvjárásaink mai változásáról. *Magyar Nyelvőr* 86: 321–325.
- Horváth Viktória 2007. A Hegedüs-archívum (1942–1962) feldolgozásának alapelvei. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 228. szám. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 270–276.
- Juhász Dezső 2007. Merre tovább, magyar nyelvöldrajz? *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 228. sz. 33–43.
- Kiss Jenő 2006. Egy új magyar nemzeti nyelvatlasz szükséges voltáról. *Magyar Nyelv* 102: 129–142.
- Kiss Jenő 2007. A nyelvjárási szókészlet ismeretének változásáról. In: Benő Attila, Fazakas Emese és Szilágyi N. Sándor szerk., *Nyelvek és nyelvváltozatok*. Kolozsvár, Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. I, 465–470.
- P. Lakatos Ilona / T. Károlyi Margit szerk. 2004. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- P. Lakatos Ilona / T. Károlyi Margit 2007. Rendszerváltás – nyelvi változás? In: Guttmann Miklós és Molnár Zoltán szerk., *V. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvi Tanszékének Kiadványai VIII. 199–206.
- Lőrincze Lajos 1975. Az anyaggyűjtés módszere. In: Deme László, Imre Samu szerk., *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 167–203.
- Lőrincze Lajos 1993. *Megnől az ember szíve*. Veszprém, Új Horizont.
- Perea, Maria-Pilar 2007. Dedialectalization or the Death of a Dialect: The Case of the Catalan Subdialect Spoken in the Costa Brava. *Dialectologia et Geolinguistica* 15: 77–89.
- Sándor Anna 2002. A társadalmi és földrajzi tényezők szerepe a Nyitra-vidéki táj-szóállomány alakításában. In: Gyurgyík László és Kovács Aranka szerk., *Társadalom – tudomány*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. 96–105.

Kocsány Piroska

A közelre mutató névmás szövegalkotó szerepben

0. A mutató névmások közül az „ez” közelre mutató névmás szerepét és lehetőségeit a szakirodalom a deixis témakörében és a stilisztikában tárgyalja elsősorban. Kevésbé ismert e névmás szövegalkotó, kohézióteremtő szerepe. A következőkben erről a szerepköréről, illetve ennek néhány kérdéséről lesz szó. A vizsgálat topik helyzetben alanyként megjelenő szerkezetekre szorítkozik.

1. A legalább két mondatból álló szöveg kohézióját biztosítja a tágan értelmezett „ismétlés”: vagyis egy, már bevezetett elemről szólva annak megismétlése vagy helyettesítése. Ez történhet például **(a)** határozott névelős ismétlésként, illetve **(b)** névmással, **(c)** rokon értelmű szóval vagy **(d)** fölérendelt jelentésű szóval történő helyettesítésként:

- 1.a. Az épület előtt feltűnt **egy taxi**. A **taxi** lassított, majd megállt.*
- b. Az épület előtt megállt **egy taxi**. Kiszállt **belőle** egy karcsú hölgy egy kutyával.*
- c. Az épület előtt megállt **egy taxi**. Az **autó** hátsó ülésén egy kutya foglalt helyet.*
- d. A taxiból kiugrott **egy agár**. Az **állat** egyenesen felém tartott.*

A felsorolt esetek megengedik a mutató névmás használatát is:

- 2.a. Az épület előtt feltűnt **egy taxi**. Ez **a taxi**/ Ez **az autó** azonban nem a megszokott taxi társaság emblémáját viselte.*
- b. A taxiból kiugrott **egy agár**. Ez **az állat** már többször járhatott erre, mert egyenesen a kapu felé tartott.*

Emellett a közvetlen (direkt) anaforikus utalásként számon tartott jelenség mellett ugyanilyen, ha nem még nagyobb súllyal esnek latba a szövegek létrejöttében azok az esetek, amelyekben a kohéziót nem kifejtett koreferens elemek együttállása biztosítja, hanem egymással vagy szemantikai-lexikális, vagy/és inferenciális (kognitív, következtetési) alapon összefüggő elemek egymásra következése. Ezt a jelenséget hívja a szövegtani kutatás napjainkban közvetett (indirekt) anaforikus utalásnak (l. Monika Schwarz átfogó monográfiáját: *Indirekte Anaphern in Texten*. Tübingen. Niemeyer Verlag 2000):